

Viktor Emanuel Orlando: az olasz közjogi gondolkodás megalapítója

ABSTRACT

Victor Emanuel Orlando is considered to be the founder of Italian public law thinking. His academic career dates back to the decades before the First World War. In the first few decades of the constitution of the newly established Italian nation-state, he developed the basic concepts (state, state-person, sovereignty) and the scientific method of public law. Among the legal theoretical approaches, the historical school of law and legal positivism were of particular importance. His works on public law and the founding of a school (the Orlandian school) involved him in political life. However, the latter's influence is much more modest, despite the fact that he held several ministerial and prime ministerial posts. The rise of fascism ended both his academic and political career. After the birth of the First Italian Republic, he was a member of the Senate until his death.

Keywords: public law ■ state ■ state-person ■ constitution
■ legal positivism

Kukorelli István Professzor Urat hallgatóként és kollégaként is van szerencsém ismerni. Személyes hatása mellett mindig nagy élvezettel olvasom a magyar alkotmányos kultúráról szóló tanulmányait és könyveit. Szeretettel gondolok arra, ahogy az olasz alkotmányról írott monográfiámhoz az ajánlót megírta. Ezzel a tanulmánnyal szeretném viszonzni mindazt a tudást és szeretetet, amit az elmúlt több mint két évtized alatt kaptam. Kívánok jó egészséget, sok örömet és további remek írásokat, hogy még sokáig olvashassunk és tanulhassunk tőle!

I. BEVEZETÉS

Az olasz alkotmányos fejlődés egészen sajátos utat járt be. Amíg az angol alkotmányosság alappillérei a történelmi alkotmány, a „rule of law” és a common law jogrendszer,^[1] a francia konstitucionalizmus pedig a polgári és politikai forradalom vívmányaiban, mindenekelőtt a polgári és politikai jogok katalógusában és az írott alkotmányok egész sorában öltött testet,^[2] az itáliai-félsziget a XIX. század második feléig a jogi és politikai partikularizmus állapotában volt. Az olasz nemzeti egység létrejöttéig tulajdonképpen az egész félsziget történetét a különböző hatalmi centrumok erőviszonyai határozták meg. Mindez közjogi értelemben az alkotmánylevelek és alkotmányok sokféleségével járt együtt, amelyek a XVIII. század végén elsősorban francia hatásról árulkodtak.

Az 1861-ben létrejött egységes olasz nemzetállam azonban egységes alkotmányt kívánt, amit az 1814-es francia restaurációs alkotmány mintájára, 1848 március 4-én elfogadott Statuto Albertino „exportálásával” oldott meg. Ez a dokumentum a Sárd Piemonti Királyság alkotmánya volt, a statuüm elnevezés, az „Isten kegyelméből kibocsátott” formula a konzervatív francia elődjének „örökös volt. Az olasz állam első, egységes írott alkotmánya tehát egy korábbi területi és politikai egység alkotmányán alapult. Erre épült az I. világháború előtti időszakra a „transzformizmusként” nevezett politikai rendszer,^[3] amely kormányváltások tucatjaival írható körül. Ebben a politikai és jogi környezetben indult útjára, a francia és angol „kortársaihoz” képest megkésve, de annál sajátosabb jegyeket magára öltő olasz közjogi gondolkodás, amelynek alapítója Viktor Emanuel Orlando (olaszul Vittorio Emanuele Orlando) volt.

II. EGY ÉLETÚT FŐBB ÁLLOMÁSAI

Orlando személye nem ismeretlen sem a magyar politikatörténet, sem a korabeli közjogi gondolkodás számára. Politikai vonatkozásban kiemelendő, hogy Orlando az I. világháború végének miniszterelnöke, bár mire a Magyarországgal megkötendő békeszerződésre kerül sor, kormányát Nitti váltja. Közjogtudományi értelemben pedig meg kell említeni Kautz Gyula munkásságát, aki egyik kései írásában hivatkozott a palermói jogtudós alkotmányjogi könyvére.^[4] De ki is valójában Viktor Emanuel Orlando? Tudós és politikus, s mindeközben számos politikai rendszer születésének és összeomlásának szemtanúja.

1860. május 19-én született Palermóban, egy törvényszéki hagyományokkal rendelkező családban. Fiatal éveit a frissen létrehozott nemzeti államhoz kötőd-

[1] Szigeti – Takács, 1998, 228-234.

[2] Szigeti – Takács, 1998, 237-242.

[3] Cotta – Verzichelli, 2008, 45-46.

[4] Kautz, 1906, 81.

tek, annak is a déli részéhez. Ez a körülmény mind a tudományos, mind a politikai pályafutásában szerepet játszott. Hogyan? A közjogi gondolkodás számos meghatározó alakja, többek között Giorgio Arcoleo,^[5] Gaetano Mosca^[6] vagy Santi Romano^[7] is szicíliai gyökerekkel rendelkezett, ám a félszigeten fejtek ki munkásságukat: „...szicíliai származású alkotmányjogászok voltak, akik a szigeten kívül éltek, mind a négyen a kontinensen (értsd: az olasz félszigeten – szerző megjegyzése) tanítottak. Ezek közül Arcoleo a nápolyi egyetemen, a másik három a római La Sapienza egyetemen, de mindannyian erősen kötődtek a szülőföldhöz. Arcoleo, Mosca és Orlando szicíliai választási kerületből jutottak parlamenti képviselőnek. Mindegyikükről elmondható az alábbi kijelentés: szicíliai vibrálás, olasz lélek.”^[8]

Másrészt Szicília, a különböző dinasztikus uralmakkal köszönhetően, nagyon erős függetlenségi törekvéseket táplált. Alkotmányos hagyományai között a modern Európa történetében viszonylag korán megjelent a parlamenti képviselet elve,^[9] a forradalmi törekvések során számos alkotmány született, amelyek közül az 1812-es és az 1848-as bírt nagyobb jelentőséggel. Létezett továbbá a szigeten egy európai szintű gondolkodásmód, Orlando és Mosca egyaránt sok időt töltött a palermói egyetem könyvtárában a külföldi alkotmányos minták tanulmányozásával, így jóval nyitottabbak voltak a francia és az angol alkotmányos berendezkedés iránt.^[10]

[5] Giorgio Arcoleo (1848, Caltagirone – 1914, Nápoly), irodalmár, tudós és politikus. Alkotmányjogot tanított a párizsi és nápolyi egyetemeken, majd parlamenti képviselőként (1882-1900), államtitkárként és szenátorként (1902-) tevékenykedett. Elsősorban a parlament működése, az állami költségvetés és az alkotmányjog doktrínái érdekelték. Egyike volt azon jogászoknak, akik elvetették a közjogtudomány formalista felfogását, támogatta ugyanis a történeti és politikai tények/jelenségek bevonását az alkotmányjog vizsgálatába. Főbb művei: *Il bilancio dello Stato e il sindacato parlamentare* (1880); *Il Gabinetto nei governi parlamentari* (1881); *Le inchieste parlamentari* (1882); *Appunti di diritto costituzionale* (1888); *Diritto costituzionale. Dottrina e storia* (1907); *Forme vecchie, idee nuove* (1909). Ld. bővebben: Forti, 1937.

[6] Gaetano Mosca (1858, Palermo – 1941, Róma), jogász és filozófus. A torinói, a milánói és a római egyetemen tanított. 1908-ban parlamenti képviselő, a kolóniák ügyeiért felelős államtitkár, 1919-től szenátor. Ld. bővebben: Ferraresi, 2012.

[7] Santi Romano (1875, Palermo – 1947, Róma) 1896-ban szerzett jogi diplomát a palermói egyetemen, ahol évekig oktatott, majd 1906-tól a modenai egyetem alkotmányjogi, 1909-ben a pisai egyetem közigazgatási jogi, 1925-ben a milánói egyetem alkotmányjogi és 1928-1943 között a római „La Sapienza” Egyetem alkotmány- és közigazgatásjogi professzora. Tudományos pályája mellett 1923-1925 között a pisai, 1925-1928 között a milánói egyetem jogi karának dékánja. 1928-1944 között az Államtanács elnöke. Számos parlamenti bizottság tagja, pl. 1935-ben a polgári jogi-polgári eljárásjogi és tengeri jogi kérdéseket tárgyaló, 1938-ban a Korporációk és Fasciók kamaráival, 1939-1944 között a szenátorok kinevezésével foglalkozó, majd 1939-40-ben a külügyi bizottság tagja. Ld. bővebben: Fioravanti, 2013.

[8] Frosini, 2005, 4.

[9] Itt minden bizonnyal az Anjouk ellen szerveződő palermói népgyűlésről van szó, ahol 1282-ben az Anjou Károly uralma ellen fellázadt szicíliai lakosság kikiáltotta a köztársaságot. Ehhez több város és község csatlakozott, és a független települések ligába tömörültek a francia dinasztia egységes uralma ellen. Ld. Mezey – Szente (szerk.), 2003, 115-116.

[10] A szicíliai közegben számos alkotmányjogász dolgozott: Emerico Amari, Gaetano Arengio Ruiz, Carmelo Caristia vagy Angelo Majorana. Ld. bővebben: Frosini, 2005, 4.

Orlando ráadásul egy gazdag hajótulajdonosként és a Lloyd Siciliano biztosítótársaság egyik alapítótagjaként elhíresült Ambrogio család lányával kötött házasságával könnyen beilleszkedett a helyi polgárságba. (Felesége révén egyúttal kapcsolatba került a Florio családdal is, amely Szicília egyik leggazdagabb, több nemzedéken átívelő, gazdasági és kereskedelmi tevékenységek sorából meggazdagodott családja volt.)

Orlando 1877-ben beiratkozott a palermói jogi karra, ahol tanárai jelentős műveltségű emberek voltak.^[11] Az egyetemen ismerkedett meg és kötött barátságot az olasz politikatudomány atyjával, Gaetano Moscaval.^[12] Miután 1881-ben lediplomázott, először Modenában, majd Messinában tanított. Ezt követően, 1888-tól 1900-ig Palermóban közigazgatási jogot oktatott, végül pedig 1903-tól a közjog rendes professzoraként Rómába költözött.

Tudományos pályafutása mellett kiemelendő, hogy 1897-ben parlamenti képviselővé választották és 1919-ig megszakítás nélkül újraválasztották Partinico választókerületében, ahol apja nyomdokaiba lépve és hivatása miatt jól ismerték, sőt, egyes hírek szerint a helyi maffiabanda vezetői is nagyra becsülték.^[13] 1903 októberében oktatási miniszter lett, majd az Igazságügyi és Vallásügyi Minisztérium, illetve a Belügyminisztérium vezetője volt. 1917 októberében nevezték ki miniszterelnöknek. Kormányának bukása után, az 1919. novemberi választásokon újraválasztották, így ő lett a képviselőház (Camera dei deputati) elnöke.

A fasizmussal való viszonya kezdetben kiváráó, sőt, bizakodó volt az állam tekintélyének helyreállításában betöltött lehetséges szerepét illetően. Úgy vélte, hogy egy súlyos társadalmi és politikai konfliktusokkal teli időszakban szükség van egy erős államra, amelyet egyébként tudományos munkásságából hozott magával. 1925-ben azonban, a fasiszta rendszer kiépülését követően lemondott parlamenti képviselői mandátumáról. 1931-ben, hogy elkerülje az egyetemi oktatókra kirótt hűségesküt, nyugdíjazását kérte, és visszatért eredeti szakmájához, az ügyvédi hivatáshoz. 1945-ben a fasizmus bukása és a második világháború vége után visszatért a politikai életbe. Részt vett az Alkotmányozó Gyűlés munkájában. Az első republikánus törvényhozásban hivatalból szenátor volt. Rómában halt meg 1952. december 1-jén.

[11] Ezek közé tartozott a civilista Luigi Sampolo, az „Il circolo giuridico” (A jogi kör) igazgatója, az alkotmányjogász Alessandro Paternostro, aki parlamenti képviselőként tagja volt az ismert banki vizsgálat lefolytatásával megbízott héttagú bizottságnak, valamint a sok elméleti nyitottsággal rendelkező közgazdász, Vito Cusumano, Luigi Cossa, a történelmi iskola képviselője, majd (Berlinben) Adolph Heinrich Gotthilf Wagner, Ernst Engel és a „széki szocializmus” mértékadó képviselője, Gustav von Schmoller, akit Filippo Serafini „Archivio giuridica” című művén keresztül mutatott be Olaszországban.

[12] Egresi, 2013, 101.

[13] Orsini, 2002, 35-40.

III. KÖZJOGTUDOMÁNY AZ I. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

A nemzeti egység létrejöttét követő első két évtizedben csak kisebb, tudományosan éppen nem mondható eredmények születtek. Az egyik példa Pasquale Stanislao Mancinittól^[14] származott, aki 1864-ben, egy parlamenti beszédében azt emelte ki, hogy meg kell teremteni a modern olasz közjogi intézményeket.^[15] Ebben a törekvésében a nemzet „spirituális” közösségének eszméjét állította középpontba, amit egy leendő közjogtudomány alapfogalmának tekintett. Nem véletlen, hogy közel két évtized múlva Concha Győző *Politika* című műve is megemlíttette Mancini nevét. A magyar és az olasz szerzőben ugyanis közös vonás volt, hogy az állam történeti fejlődése szempontjából kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a nemzetállam fogalmának. Csakhogy nem azonos értelemben használták a nemzet fogalmát, s ezért Concha a hivatkozás során kritikával illette olasz elődje nézeteit.^[16] A különbség oka elsősorban történeti tényezőkre vezethető vissza. Az olasz egység során számos különböző „helyi identitást” kellett egy állam kötelékébe foglalni, így Mancini számára a nemzet egy spirituális tényezőt, közös lelki, nyelvi és történelmi egységet jelentett: „A nemzet definíciójának megalkotásához nem elegendő a terület, a nyelv, vagy az eredet azonossága... egy belső lelki egységre van szükség.”^[17] Mancini szerint ez

[14] Pasquale Stanislao Mancini (1817, Castel Baronia, Avellino – 1888, Róma), a Szicíliai-Kettős Királyság minisztere 1848-49 között, ahonnan Torinóba költözött, és az egyetem Nemzetközi Jogi Tanszékének kinevezett egyetemi oktatójaként tevékenykedett. Tudományos aktivitásának egyik példája, hogy ő volt az olasz jogi enciklopédia (*Enciclopedia giuridica italiana*) első szerkesztője. Az olasz egység létrehozása után közoktatási miniszter (1862), igazságügyminiszter (1876-1878), majd külügyminiszter (1881-1885.). Fő művei: *Dei progressi del diritto nella società, nella legislazione e nella scienza* (1853), *Sommi lineamenti di una storia ideale delle penalità e problemi odierni nella scienza e nella codificazione* (1874), *La vocazione del nostro secolo per la riforma e la codificazione del diritto delle genti e per l'ordinamento della giustizia internazionale* (1874-75). Politikai tevékenysége során elhangzott beszédei külön kötetben (*Discorsi parlamentari* (1893-97)) jelentek meg. Ld. bővebben: Finelli – Papa – Montanari – Cascione (szerk.), 2003, 212.

[15] Mancini, 1904, 311-312.

[16] „A mily nevezetes és igaz Mancini kiindulópontja, épp oly sok a fogatkozása gondolatának a kivitelben. A nemzet lényegét önlénye tudatába helyezi. De meghatározásában a nemzetek már csak sajátosságok által képződött s közös öntudattal bíró társaságok, melyeknek létjoga ugyanabból az alaptól ered. A melyből a természetes egyén szabadsága. A nemzetiség nem egyéb mint a (egyéni) szabadság kollektív nyilvánulása s azért épp oly szent és isteni, mini maga a szabadság, nincs más határa, mint más nemzet hasonló joga. A nemzeti öntudatnak Mancini szerint tulajdonkép nincs az egyénektől különböző alanya. A nemzeti alany az egyéni alanyok egyszerű összetétele, a minek gyakorlati következtése, hogy a nemzet levés vagy feloszlás az egyének szavazata, plebiscitumok útján történik helyesen Mancini felfogása szerint. A nemzetközi éleinek egyszerűen a tényleg előforduló népöntudatokra kell szakadni, tekintet nélkül arra. méltók és alkalmasak-e az emberi nem célját megvalósítani vagyis a nemzetek élete az egyének életének elvei szerint rendezhetőnek van gondolva. A nemzetek alá vannak ugyan rendelve e felfogásban az emberiségnek, de ez az alárendeltség jogilag képzeltek s az emberiség is a nemzetek is külön lényeknek tekintetnek. A nemzet és az állani nem egymásnak organikus nyilvánításaként fogatik föl. hanem egymás irányában hierarchikus alárendeltségben levő külön jelenségeknek; község, állam nemzet, emberiség ily alárendeltségi viszonyban vannak.” (Concha, 1907, 85-86.).

[17] Mancini, 1920, 7.

a spiritualitás, vagy másnéven morális egység/közös gondolkodás képes az emberek sokaságát egy nagyobb politikai egységbe tömöríteni.^[18] Nézőpontja a német kultúrnemzet felfogásához állt közelebb, szemben a korszakban jelen lévő ún. francia nemzetkoncepcióval.^[19] Ezzel szemben Concha a hegeli filozófia dialektikus gondolkodását vette alapul, s az államot egyfelől a család (tézis) és a társadalom (antitézis) szintéziseként határozta meg, tökéletes metafizikai egységet látott benne, s az államon belül is differenciált: nép – tézis; nemzet – antitézis; nemzetállam – szintézis)^[20]

A másik alkotás Silvio Spaventa^[21] 1880-ban, „*Az igazságosság a közigazgatási jogban*” címmel megjelent műve volt. A szerző azt elemezte, hogy a „.....közigazgatás legalitásának és igazságosságának problémái a legnagyobb kihívást jelentik a parlamentáris kormányok életében, mivel napjainkban a modern államok közigazgatása olyan dimenziókkal bír, amelynek során az állampolgár minden tevékenységében az állam valamelyik szférájával kerül jogi kapcsolatba”.^[22] Spaventa ebből következően sürgette azon jogi garanciák törvénykönyvbe foglalását, amelyek az állampolgárok szabadságát és tulajdonát védik az államhatalommal szemben.

Nyilvánvaló, hogy néhány parlamenti felszólalás és egy-egy részproblémát tárgyaló mű még önmagában nem elegendő egy önálló tudományág megeremtéséhez. Ehhez belső és külső hatások egyaránt hozzájárultak. A nemzeti egység létrejötte után két évtized telt el, ezen időszak alatt vált láthatóvá, hogy az alkot-

[18] „Az olaszokat, bármily érdemeik legyenek a nemzeti tényező megállapítása körül, nagyon is nemzetvé válásuk szükséglete irányozza, ennek hatása alatt alakul meg, mondhatni, nyers nemzeti elméletük. Nem látják, hogy a nemzeteknek, mint önálló alanyoknak föltámadása az emberi szellem magasabb és bonyolultabb létezési fokának a követelménye és nyilatkozása. Az emberiség első korszaka, midőn a nemzetek egymást barbároknak tekintik, az emberi szellem küzdelmének első ideje; a cél ekkor az emberit a természettel szemben valamilyes uralomra juttatni; de ez az emberi csak egy nemzetben élőknek tekintetik; a második korszak az emberinek általános egysége miatt elfeledi annak valóságos különbségeit, az emberiség az általános és közös emberi szükségletekből kiindulva inkább társadalmi, mint állami létet él; a harmadik, melyben a nemzeti államok keletkeznek, egyesíti magában az eszményileg létező egyetemes és a valóban létező nemzeti vagyis különös emberit. A nemzeti erő jelentősége nemcsak abban van, hogy az általános emberi szükségletek fedezésére inkább egyesíteni bír, a mint ezt Széchenyi is, Wesselényi is hitték s az olaszok hirdetik, hanem abban, hogy az emberit nagyobb teljességében hozza létre. Az összes olasz írónál a nemzetiség egyszerű tulajdonság, a mely egyének hasonló tulajdonságainak összetételéből áll, a nemzet önálló lény minőségét vagy egyáltalán nem vagy igen elmosódva emelik ki.” (Concha, 1907, 85-86.)

[19] Bayer, 1995, 250-259.

[20] Concha, 2009, 89-92.

[21] Silvio Spaventa (1822, Bomba, Chieti – 1893, Róma), politikus, az olasz hegelianus filozófus, Bertrando Spaventa testvére. Politikai tevékenysége miatt a Bourbon-dinasztia uralkodójának, II. Ferdinándnak köszönhetően letartóztatták és halálra ítélték, amit 1852-ben életfogytig tartó szabadságvesztésre változtattak. Hat év raboskodás alatt politikai és filozófiai tanulmányokat folytatott, majd 1859-ben, ismét megváltotatva az ítéletet, Spaventát több társával együtt örökös száműzetésre ítélték, így Amerikába távozott. Innen 1860-ban tért vissza Nápolyba. 1861-1889 között parlamenti képviselőként, majd 1873-1876 között a Közmunkák Minisztereként tevékenykedett. Nevéhez fűződött az 1870-es években a vasút államosításának terve is. Ld. Finelli – Papa – Montanari – Cascione (szerk.), 2003, 211.

[22] Spaventa, 2006, 30.

mányban meghatározott állami szervek – mindenekelőtt a parlament, az uralkodó és a kormány – hogyan működnek, mennyiben tekinthető az olasz állam alkotmányosnak, parlamentárisnak, és milyen sajátosságokkal írható le az angol, illetve a francia alkotmányos fejlődéshez képest. Másfelől az 1860-1880-as években számos kodifikáció (büntetőjog, közigazgatási jog stb.) született. Ezek a kihívások, illetve a magánjog akkoriban jóval fejlettebb tudományos színvonalra tekinthetőek a közjogtudomány megszületése fő okainak. Ez egy olyan időszak volt, amelyben „...az egységes állam felépítésével párhuzamosan, a liberális parlamentarizmus kánonjai szerint formálódnak a tudományos jogi kultúra nagy szálai: a romanista történetírástól a magánogmatikán át a büntetőiskoláig, a közjog új diszciplínájáig”.^[23]

IV. FIATALKORI MŰVEK

Ebben a közegben kezdte el Orlando tudományos pályafutását. Témaválasztásai semmilyen rendszerbe nem foglalhatók, inkább látszik rajta egyfajta útkeresés, ami többek között abból adódott, hogy a jogelméleti gondolkodásban jelen volt ebben az időszakban a természetjogi, történeti jogi iskola, s kibontakozóban voltak a jogpozitivizmus és a szabadjogi irányzatok. Ugyancsak újdonság erejével hatott a szociológia, valamint az evolúciótan, amely szinte minden társadalmi jelenség vizsgálatára rányomta a bélyegét. Végül pedig azt sem lehet elfelejteni, hogy a konzervatív eszmerendszeren belül már a német nyelvterületen ún. államtudományi munkák sora látott napvilágot, amelyek az állami jogi személy fogalmának kidolgozásához járultak hozzá.

Orlando első írását Herbert Spencer gondolatainak szentelte a „politikai formák” és „politikai erők” fogalmának elemzése kapcsán. A palermói jogtudós szerző szerint Spencer munkásságának érdeme abban foglalható össze, hogy az angol filozófus a különböző kormányformákat egy általános törvény alapján értelmezte, amely az adott közösség fejlődéséből kiolvasható. A kormányformák magyarázatát történeti, etnológiai és szociológiai szempontból egyaránt vizsgálni kell, s ezen tudományos kutatásnak egy fundamentális erőn, az organikusan felfogott nép általános érzületén kell alapulnia. Az ókori despotikus uralkodók történeti jogra alapozott hatalma és a modern köztársaságok nép által szentesített elnöki hatalma között csak formális értelemben vett különbség húzódik meg. Mindkettő a szuverenitás különböző alakja, de egy bizonyos történelmi korszakban élő nép történelmi, társadalmi, etnológiai és gazdasági feltételeinek összessége: „Ahogy látjuk, létezik egy a nemzetekre hatást gyakorló természeti erő, amely meghatározza a kormányzás társadalmi és politikai formáit. Végtelenül különböző formák, de lényegében egységes erő.”^[24]

[23] Cianferotti, 1980.

[24] Orlando, 1881, 569-570.

Az első írás több szempontból lehet érdekes. Egyfelől felvetheti azt a kérdést, hogy a fiatal Orlando számára mi jelentette a tudományos gondolkodás központi elemét. A válasz egyértelmű. Nézete szerint a mindenkori közjogtudomány középpontjában az állam áll, de nem annak jelenkori történeti és politikai formája, a nemzetállam, ahogy Mancini vagy Concha művében megjelent, hanem az állam. Ebben a vonatkozásban tehát nem a politikafilozófia mezsgyéjén haladt, hanem a német korabeli államtudományi munkáit vette szemügyre. Kifejezetten nagy hatást gyakorolt rá Johann Kaspar Bluntschli főműve, az *Allgemeines Staatsrecht geschichtlich begründet*, hiszen tőle vette át az állam a nemzet szervezete (*Volksordnung*) tételt. „A kormányok és törvényalkotók elsődleges feladata a közösség történeti és jogi rendjének mélyén meghúzódó történelmi erő egyesítése.”^[25] Másfelől látható, hogy Orlando nyitott volt ekkor még a spenceri gondolatok, a szociológia első eredményei és az evolúció gondolata iránt is, tehát a szerző gondolataiban ekkor még a társadalomtudományi megközelítés jelentette a tudományos módszer netovábbját.

Ekkor még teljesen természetesnek tartotta, hogy az államfogalom lényege – mindenekeelőtt a szuverenitás és a kormányforma fogalmainak megvilágításán keresztül – csak úgy elemezhető, ha más tudomány eredményeit is átültetjük. Két évvel később, még mindig ezen az állásponton, a következő megállapítást tette: „Minden politikai forma pusztán viszonylagos jelentőséggel bír, a jog terrénumában nincs semmi esetleges vagy önkényes, hiszen a különböző társadalmi és politikai intézmények a népek jogtudatából származó alapelvek termékei... az igazság tehát abban áll, hogy minden nép történetéből kiolvashatók civilizáltságának stádiumai, ahogy korábban Spencer és a történeti jogi iskola számos képviselője megállapította.”^[26] E tekintetben nem látott különbséget a fejedelmi hatalom és a francia forradalom jakobinus modelljében megvalósult, rousseau-i általános akarat között. Mindkettő voltaképpen a kollektív élet ún. szabályozó elve egy adott nép történelmi fejlettségének meghatározott szintjén. A szociológiai megközelítés viszonylag gyorsan párosul a történeti jogi iskola eredményeivel. Ezek közül a népszellem (*Volksgeist*) fogalma fog központi szerepet játszani, s így akár Mancini nemzetről alkotott első gondolataival is rokonítható lenne. Csakhogy Orlando az 1880-as években olyan részproblémák felé fordult, amelyek kifejezetten az organikus államfelfogást és a népszellemet – vagy ahogy ő nevezte, a nép általános érzületét – tartották az államfogalom megvilágítása sarokpontjainak. Ebből az is látszik, hogy a szociológiai megközelítéssel párhuzamosan a történeti jogi iskola nézetei is hatással voltak rá, hiszen a nép érzülete (*lo spirito del popolo*) a Gustav Hugo által megfogalmazott népszellem (*Volksgeist*) szinonimájaként fogható fel.^[27]

[25] Orlando, 1881, 576.

[26] Orlando, 1883, 578.

[27] Szigeti – Takács, 1998, 50.

A konzervatív nézetek iránti elkötelezettsége egyúttal a francia politikafilozófia republikánus eszméjével való szembenállást és a francia alkotmányos fejlődés elutasítását jelentette, amelyhez később is ragaszkodott. A francia forradalom örökségére épült népszuverenitás és hatalommegosztás eszméi nem voltak összeegyeztethetők a társadalom organikus fejlődésének tanával és a népszellem kategóriáival. Ezt támasztotta alá egyik 1882-ben írott munkája a választójog kérdéséről. Ezekben az években zajlott ugyanis a választójog kibővítése. A „választási reform” tárgyában készült tanulmánya tagadta a választójog általános voltát és annak természetjogi eredetét. Orlando szerint „...az állam alapja a nép általános konszenzusa, ebből következően a társadalom minden osztálya hozzájárul az állam irányításához, ez azonban nem a képviselői elven nyugszik, hanem a »köz szellemén«”.^[28] A palermói jogtudós a képviselői elv megvalósulásában az organikus népszellem torzulását látta, mert a nép fogalma a közösségi érzület alapján homogén kategória volt – ahogy korának számos konzervatív gondolkodója az általános választójogban egy társadalmi forradalom rémképét látta. Ezen aggodalmát a szocializmusról írt esszéjében is kifejtette, melynek képviselői utópistáknak és álmódosítóknak nevezte, s éppen abban látta a legfőbb problémát, hogy ők a politikai intézményeket alárendelték a társadalmi konfliktusoknak. A választójog a szocialisták számára pusztán fegyver a társadalom kereteinek felrobbantásához.^[29] A választójog nem az ember természetes joga, hanem „...az állampolgár együttműködési kötelezettsége az állam és a közösségi élet jólétének biztosítása érdekében”.^[30] Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a társadalmi kohéziót hogyan lehet biztosítani egy olyan korban, amelyben a politikai pártok és érdekképviselői szervek első formái már kialakulóban voltak. A válasz az olasz konzervativizmusban megbúvó, neoskolasztikus katolikus filozófiából eredő korporativizmus eszméjében található meg.^[31]

[28] Orlando, 1883, 91-92.

[29] Fioravanti, 2001, 83.

[30] Fioravanti, 2001, 85.

[31] Az 1800-as évek utolsó évtizedeiben a társadalom megszervezésének egyik mélyen gyökerező ága a katolicizmusban rejtett. Giuseppe Toniolo, a Katolikus Unió megalapítója, 1888-ban, anonim módon tette közzé „Az érvek és elképzelések az olasz katolikusok társadalmi cselekvése és törekvései számára” [Ragioni e intendimenti degli studi e dell'azione sociale dei cattolici d'Italia] című művét, amelyet a szociális katolicizmus általános elméleteként tartanak számon. A szerző ebben az írásában alapozta meg az organikus társadalmi fejlődés és korporativizmus tanait. Rendkívül fontos műről van szó, hiszen, az 1874-es pápai tiltás ellenére, a katolicizmus társadalmi problémákkal szembeni megoldáskeresését latolgató szerző egy vertikálisan szervezett társadalmi modellt dolgozott ki. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a katolikus egyház több évtizeddel később a „Quadragesimo anno” kezdetű, 1931-es enciklikájában írt először a korporativizmus eszméjéről. Ezt Toniolo már az 1880-as években felvázolta. Nézete szerint a hierarchikus társadalom rendjében a spirituális értékeket tükröző korporációk közvetítő kapocsként funkcionálnak az egyes társadalmi rétegek között. Az állam ebben a rendben a társadalmi integráció előmozdítója, mivel egyrészt kormányzati mechanizmusok egész sorával korrigálja a tőkés gazdaság torzulásait a gyenge és elesett rétegek felemelése érdekében, másrészt egy olyan gazdaságpolitikát teremt meg, amelynek pillérei a társadalom nagyobb jóléte és

Orlando 1884-ben önálló tanulmányt szentelt a középkori korporációk/rendek és a modern kor kapcsolatának, amit egy évvel később az angol alkotmányos fejlődésről szóló elmélkedése követett. Az előbbiben amellet érvelt, hogy a korporációk a társadalom egységét biztosították, amely a modern korban az állami szuverenitás alapjává válhat. „Itáliában a mesterségek testvéri szövetsége a középkor figyelemre méltó mozaikdarabjai, az itáliai nép szerves részei voltak.” [32] Szerinte a középkori itáliai ipari és kereskedelmi céhek alapja a római jog collegiuma volt, amely felette áll minden germán hatásnak. Amíg ezek a korporációk saját rendeltetésüknek feleltek meg, azaz ipari, termelési és kereskedelmi célokat szolgáltak, képesek voltak a társadalmi kohézió biztosítására. Orlando szerint a problémát az okozta, hogy ezek a társadalmi szervezetek politikai intézményekké váltak, és véres harcokat folytattak a politikai hatalom megszerzéséért. Mivel a szerző alapvetően kritikus volt a francia alkotmányos fejlődéssel, Olaszország számára a megoldást a történelmi örökség, azaz a középkori céhek felélesztésében látta.

Orlando – korai korporatív gondolatai mellett – másik tanulmánya a parlamentáris rendszerek hanyatlásával foglalkozott. Ennek a felvetésében azonban Gaetano Mosca is szerepet játszott, aki ezekben az években szintén közzétett egy kisebb írást a parlamentarizmusról és a parlamentáris kormányformák működéséről. Orlando műve ugyanakkor túlmutat a választott téma elemzésén. Első ízben itt foglalkozott a jogtudós/jogtudomány szerepével. Ez már jelentős előrelépés volt a közjogtudomány megeremtése felé. A jogtudomány nem pusztán leírja és elemzi a kor politikai/közjogi intézményeit, hanem védi is azokat. A közjogásznak tisztában kell lennie az adott nép történelmi és társadalmi fej-

- a széles rétegek társadalmi életbe való bekapcsolását teszik lehetővé. Ez a konkrét politikai program szintjén azt jelentette, hogy Toniolo egy erős, a gazdasági folyamatokba beavatkozó államtól várta a társadalombiztosítási és jóléti szolgáltatások kiépítését. Támogatta például a munkavállalók törekvéseit a magasabb munkabér és alacsonyabb munkaidő, továbbá a szociális biztosítás kiépítése érdekében, a kis- és középrétegek tulajdonát védő állami intézkedéseket, továbbá a latifundiumok terjeszkedésének és a pénzügyi körök parazita (!) viselkedésének a korlátozását.

A katolicizmus másik képviselője, Romolo Murri püspök doktrinális szempontból a tomizmus irányzatának híve volt. Pályájának érdekessége, hogy a római La Sapienza Egyetemen hallgatta a szocialista Arturo Labriola előadásait, így a szociális kérdés árnyaltabb megközelítésére is lehetősége nyílt. Ő teremtette meg a társadalmi kapcsolatokon alapuló kereszténydemokrácia olasz eszméjét, amely az irányítása alatt álló „Társadalmi kultúra” [La cultura sociale] című folyóiratban kapott nagyobb hangsúlyt. Művei közül kiemelkedik az 1897-es „Katolikusok és a politikai kérdés Olaszországban” [I cattolici e la questione politica in Italia]. Támogatta az egyházi rendtől független, autonóm önszerveződés eszméjét. Elméletének középpontjában Aquinói Szent Tamás középkori filozófiájának a modern társadalom igényeihez való igazítása állt. Természetesen ez az igény nem volt példa nélkül ebben az évtizedben. XIII. Leó pápa a neotomizmus jegyében maga is kereste a választ a Rerum Novarum kezdetű enciklikában a polgári társadalom és a tőkés gazdaság működéséből eredő szociális problémákra. Murri nézete szerint az ipari társadalom szociális feszültségei modern eszközökkel oldhatók meg. A szerző keresztény pártok és szakszervezetek felállítását sürgette az állam közvetítő funkciójának előmozdításával. Murri, Toniolóval szemben, nem az erős állam híve volt, az államnak csupán közvetítő szerepet szánt a társadalmi konfliktusok feloldásában. Így sokkal inkább az alulról építkező érdekképviseleti szervek mellett kötelezte el magát. Ld. Finelli – Papa – Montanari – Cascione (szerk.), 2003, 234-241.

[32] Fioravanti, 2013, 89.

lettségének fokával, ezért közre kell működnie abban, hogy a fennálló intézmények védhetők és igazolhatók legyenek a társadalmi széttagoltsággal és ebből eredő konfliktusokkal szemben. A szerző szerint a fennálló intézmények konzerválása érdekében azok organikus, lassú fejlődéséhez kell a jogtudósok módosítást találnia, annak érdekében, hogy széles tömegek elégedetlensége ne robbantsa fel a politikai rendszer alapjait. A közjogász tehát eleméz és legitimál, hiszen a fennálló közjogi intézményrendszert védi, s elősegíti annak organikus fejlődését.

Ebből látható ugyanakkor az is, hogy nem véletlenül fog az elkövetkezendő években az ellenállási formák és az egyéni szabadságjogok védelmének kérdései felé fordulni. Visszatérve az 1884-es írásához, a szerző azt hangsúlyozta, hogy a jog forrása a népszellemben található, tehát az állami – pozitív, tételes – jog alapjait a mindenkor jogtudós a társadalom élő szövetéből bontja ki. Amennyiben ezt a történeti jogi szemléletet jelöljük meg a fiatal Orlando munkássága egyik fő pillérének, akkor ezzel összhangban van az állami törvényhozással szembeni kritikai nézete is. Mivel a szerző a hatalmi ágak megosztásában az állami tevékenységek relatív elkülönülését látta, a törvényhozás két házát a „korszellem” produktumának tekintette, amelynek munkája minőségi értelemben ugyanaz a megnyilvánulási forma, mint a sajtóban kifejeződő közvélemény, vagy az egyesülési szabadságjogban megtestesülő politikai jog gyakorlása. A törvényhozás ugyanis „...az állami hatalom állandó és külsődleges autoritásával ruházta fel a jogi normát”.^[33] Ebben az értelemben nem beszélhetünk autonóm jogalkotásról. A jogszabály formális, általános és személytelen volta mögött a népszellem húzódik meg, a parlament csupán ezt juttatja, meglehetősen tökéletesen és esetlegesen, kifejezésre.

Orlando egy évvel későbbi írása az egyéni (individuális) és kollektív ellenállás címmel, 1885-ben jelent meg. Ebben az angol konstitucionalizmus motívumait dicsőítette, amelynek lényegét abban látta, hogy számos garancia biztosítja az egyén jogait az államhatalom túlkapásaival szemben. Nem leértékelve Orlando elképzeléseit, nem ő volt az egyetlen, aki a brit modellt példaértékűnek tekintette. A felvilágosodás számos képviselői, többek között Montesquieu vagy Edmund Burke, szintén az angol politikai és közjogi intézményeket tekintette mintaértékűnek, de a magyar Kautz Gyula is több írásában érvelt az angol alkotmányos fejlődés adoptálása mellett.^[34] Orlando az angol fejlődés lényegét az alábbi motívumokban foglalta össze: „...a nép a régi Common Law hordozójaként szembenáll a szuverén önkényével és éppen ez a motívum teszi a népet (értsd a társadalom) ellenállását legitimmé és legálissá, mivel szüntelenül helyreállítja és megvédi a nemzeti közjogot. Az abszolutizmus által évszázados jogaiban megtámadott nép megvédte jogait, harcba szállt értük és győzött... Tökéletes típusa a legitim és kollektív ellenállásnak.”^[35] Ugyanakkor a polgári és politikai jogokat,

[33] Orlando, 1886, 378.

[34] Bayer, 1996, 133-134., ill. 214-217.

[35] Fioravanti, 1979, 96.

mint pl. a sajtószabadság, az egyesülési és gyülekezési jog, nem a francia forradalom által szentesített jognak tekintette – ezt Orlando következetesen tagadta s ezen keresztül bírálta a liberalizmus individuális szemléletét és a szerződéselméleteket –, hanem a közszellem (spirito pubblico) és a közvélemény (pubblica opinione) részének, olyan alapelvnek, amely a törvényalkotót időről-időre arra sarkallja, hogy alkalmazkodjon a nép megváltozott szükségleteihez.

Az állampolgár politikai tevékenysége a fennálló alkotmányos keretek között történelmi fejlődésében értelmezhető. Az állam jogi értelemben nem határozható meg az egymással állandó konfliktusban lévő hatalmi ágak együtteseként, sokkal inkább a szuverenitás kifejeződéséeként, amelynek egységes forrása a társadalmi test (társadalom) harmonikus integrációja.

Ezt a tanulmány ugyanakkor már a korábbi nézeteitől való eltávolodás egyik első állomásának tekinthető. Amíg az 1880-as évek elején a társadalmi fejlődés és annak az államra, valamint az állami szervek egymáshoz való viszonyára gyakorolt hatásai érdekelték, az évtized végére egyre inkább egy jogtudományi módszerrel megragadható, egzakt jogi fogalmakra alapozott közjogtudomány megteremtése lebegett a szeme előtt. Orlandónak rá kellett jönnie arra, hogy nem a jogtudomány fogja megoldani az állam, a társadalom és az egyén közötti viszonyrendszer bonyolult kérdését. Ezeket maga is a politikai filozófia területére utalta, s fokozatosan elutasította.

V. A „FORMALISTA” KÖZJOGTUDOMÁNY ALAPJAI: FOGALMAK ÉS TUDOMÁNYOS MÓDSZER

Az állam fogalma az orlandiánus iskola szerint csak akkor elemezhető a közjogtudomány által, ha kizárólag rá jellemző jegyekkel ruházzuk fel, ezek pedig a 1) szuverenitás, az 2) állam-személy tana, a 3) népszellem/közszellem, vagy közvélemény, amely az állami szuverenitás forrása és a társadalom integráltságának következménye. Ez utóbbi vonás ugyan még fiatalkori írásaiból „hozott elemnek” tűnik, ám az 1880-as, 1890-es évek fordulóján már nem boncolgatta annak természetét. Egyetértve Maurizio Fioravanti álláspontjával, „...a szicíliai származású jogász számára a modern közjog nem a francia forradalmon alapuló szabadság(jog)ok tudománya és nem is a politikai szféra és a civil társadalom szétválasztásán alapult, hanem az állam jogi személyiségének elsőbbségén, amely az organikusan felfogott nép kifejeződése... ebben az értelemben az állam fogalmához kapcsolható a szuverenitás”.^[36] Ez azt jelentette, hogy Orlando számára a modern állam, mint a közjogtudomány meghatározó eleme nem a liberális értelemben vett, a hatalmi ágak megosztásán alapuló, az egyén politikai jogait, mint természetes jogokat védő képződmény, amely mögött a civil szféra

[36] Fioravanti, 1979, 99.

és a közsféra elkülönítése érhető tetten. Sőt, az állam nem az állampolgárok konszenzusán alapszik, ahogy azt a szerződéselméletek vallották, hanem egy organikus fejlődés eredménye, amely mögött egy homogén társadalom áll.

A váltást az 1889-1891 között publikált művei jelzik (1889: „A közjogi jogi rekonstrukciójának technikai kritériumai”; 1889: „Az alkotmányjog alapelvei”; 1891: „A közigazgatási jog alapelvei”). A jogász módszer megteremtése szempontjából döntő fontosságú, hogy az állam által kibocsátott jogi norma, tehát az érvényes és hatályos pozitív jog a közjogtudomány „matériája”. Ezzel Orlando a jogpozitivizmus jogelméleti irányzatához kapcsolódott. Az állam jogi aktusai a szuverenitás megnyilvánulási formáiként értelmezendők, legyenek azok parlamenti törvények, kormányrendeletek vagy egyéb jogforrások. A pozitív jog kaotikus és szerteágazó rendszerében a jogtudós elsőrendű feladata a jogi alapelvek szisztematikus kidolgozása. „Az alkotmányjog tudománya az állam-személy teljes struktúráját tanulmányozza, az állam különböző és meghatározott funkciókkal bíró szervei között fennálló szoros és sokoldalú jogi viszonyrendszer természetét... Az állam saját, önálló jogrendszerrel bíró szervezet, amely mint jogi személy célokat megvalósító tevékenységekben nyilvánul meg, ezen állami célok és állami tevékenységek megvalósításához megfelelő szervezettel és eszközökkel rendelkezik.”^[37] Az alkotmányjogász tehát a pozitív jog alapján az állami szervezetrendszerre vonatkozó jogi alapelvek szisztematikus rendszerét munkálja ki.

Két évvel később iskolaalapítási törekvései egy időszaki lap megalapításával körvonalazódtak. „Iskolaalapításra törekszünk, megpróbáljuk összehangolni erőfeszítéseinket és munkánkat, amely nem azt jelenti, hogy nem lehetnek különböző elképzeléseink, hanem hogy megpróbálunk közös nevezőre jutni, közös nyelvet beszélni, és egyetérteni a technikai ismérvek tekintetében.”^[38] A *L'Archivio di diritto pubblico* megalapítására 1891-ben, a palermói egyetemen került sor. Az első szám *Előszavában* Orlando világosan leírta, mivel kell foglalkoznia az alkotmányjognak és a közigazgatási jognak. Az előbbi az állam-személy, a szuverenitás, a szabadság, a kormányzás, a hatalommegosztás, a törvényhozó hatalom, a képviseleti politika és a kormány/kormányzás jogi természetére vonatkozó alapelveket dolgozza ki, míg az utóbbi a községi szervezetért és funkcióinak meghatározásáért, az állam társadalmi és jogi tevékenységének elhatárolásáért, illetve a szociális közigazgatási jog teljes rekonstrukciójáért felelős.^[39] Azzal a szándékkal kezdeményezte egy új jogi iskola létrehozását (*scuola nazionale di diritto pubblico/nemzeti közjogi iskola*), hogy képes legyen szakítani a hagyományos értekezésekkel, amelyek szerinte nemcsak az állam és a társadalom, a jogrend és a politikai rend közötti különbséget nem tartották tiszteletben, hanem filozófiai kitérőkkel és szociologizmussal is át voltak itatva. Ezen a ponton tehát szakított a korábbi filozófiai és szociológiai látásmódjával is.

[37] Fioravanti, 1979, 146.

[38] Fioravanti, 1979, 155.

[39] Fioravanti, 1979, 156.

A jogtudomány megalapításához nélkülözhetetlenül fontos állam fogalmának kibontásához a szuverenitás és a jogi személy fogalmi kereteit elemezte. Nézetei sok hasonlóságot mutatnak Gerber „A német államjog rendszerének alapvonalai” című írásával, amelyben a kortárs német szerző a jogtudomány tételes jogtudományként való megteremtésén fáradozott. Ebben a műben az állam organikus és jogi jellemvonása egyaránt megtalálhatóak voltak.^[40] Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy Gerber, olasz kortársához hasonlóan, Puchta és Savigny által kidolgozott fogalomkészletből dolgozott, tehát a népszellem és az organikus fejlődés egyaránt jelen voltak elméletében. Ugyancsak Gerber hatása mutatható ki abban, hogy Orlando az átfogó fogalmi rendszer és jogászai módszer kidolgozását abból a szempontból tartotta nélkülözhetetlennek, hogy a közhatalomgyakorlás problémáit a jogi fogalmak segítségével meg lehessen oldani.

Másfelől Orlandónál a szuverenitás és a politikai intézmények történeti kontextusba állítása szembehelyezkedett azon természetjogi ihletésű és társadalmi szerződés tanokkal, amelyek az államfogalom deduktív megalapozására törekedtek. Ez egyúttal az olasz jogtudományi gondolkodás egyik meghatározó jellemvonásává vált. Az Orlando munkásságát követő évtizedekben mindvégig jelen volt az olasz közjogi doktrínákban. Az sem elhanyagolható tény, hogy a szerző a végrehajtó hatalom középpontba állításával a liberális nézetek által kiemelkedően fontosnak tartott képviselői alapú kormányzást és a törvényhozó hatalom elsődlegességét szerette volna száműzni. Gondolatmenetében az állami hatalom egységes, a hatalmi ágak csupán az államhatalom funkcionális elkülönülései. Igazolható kormányformának a kabinetkormányt tartotta. Ahogyan 1886-ban A parlamentáris kormányformáról szóló tanulmányában megállapította, a kormányban, mint a végrehajtó hatalom központi szervében a parlamenti többség döntési tevékenysége és a királyi előjog szerepe egyesül.

Az olasz közjogász államtanának szintén Gerber felfogásával rokonítható nézete a közösség lelkiismeretének felvetése. Mindkét szerző hitt abban, hogy a nép az államban jut el a jogközösség tudatához, amely az állam jogi személyiségének alapja.

Végül fel kell vetni azt a kérdést is, hogy hogyan jön létre az állam, és milyen rá jellemző sajátos elemekkel rendelkezik:

1. az állam két meghatározó eleme: az államterület és az állampolgárok (formai jegyek),
2. az állami főhatalom gyakorlása: kormányzók és kormányzottak viszonyrendszere az adott államterületen (uralom-engedelmesség kettőssége),
3. a társadalom politikai irányítása és jogvédelem (az emberi szükségletek kielégítésében álló közösségi kapcsolatrendszer politikailag szervezett társadalommá válik, ott a jogok védelmében létrejön az állam).^[41]

[40] Sólyom, 2016, 56.

[41] Orlando, 1891, 14-15.

Az állam tehát meghatározott területen élő, az állami hatalomnak engedelmeskedő, politikailag szervezett társadalom, a nép politikai közössége. Az állam, funkcióját tekintve a társadalmi kapcsolatok sokféleségében, a társadalmi osztályok és individuumok hajlamainak és erőinek végtelenül nagyszámú és sokféle megnyilvánulásában integráló és jogokat védő szerepet tölt be. Érdekek integrációja egyfelől, jogvédelem másfelől. Mindkét funkció az állami szervek tevékenységében valósul meg. Hogyan? Az állam, saját szervei révén, a köztük lévő funkcionális munkamegosztásban integrál és szintetizál, amely lehet akár jogszabályalkotás, akár igazságszolgáltatás. Ebben a „munkamegosztásban” Orlando elismerte a képviseleti alapon nyugvó törvényhozó hatalomnak a hatalmi ágak közötti jelenlétét, de véleménye szerint ez a modernkori történelem „produktuma”. A törvényhozó hatalom egy képesség megjelölésére szolgál, a nép – illetve képviselőinek – azon képessége, hogy elkerülje a társadalmi érdekek önkényes hatásának kockázatát a kormányzást alkotó intézményekre.^[42] A képviselő a választási eljárás végeredményeként kerül a parlamentbe, ám a képviselőt elve nem utal a társadalom politikai szervezettségére, így a parlament nem a politikai közösség többségének akaratát tükrözi vissza.

Ebben a nézetben természetesen ott húzódott a kor társadalmi valósága. A korlátozott választójognak és a politikai pártok hiányának köszönhetően nem beszélhetünk a társadalom érdek- és párttagozódásáról, amiből érthető, hogy Orlando – ahogy Gerber is – a közhatalomgyakorlás ún. dualista modelljében látta megtestesülni a kor parlamentáris kormányformáját. Szerinte a modern állam működésének két pólusa az uralkodó és a képviseleti alapú törvényhozás (parlament), ám ezen egyensúly valójában igen törékeny, mert míg az uralkodói előjogok – többek között pl. a törvénykezdeményezés és -szentesítés joga, a miniszterek kinevezésének joga, a katonai főhatalom gyakorlása, vagy az állam képvisellete a külkapcsolatokban – lehetővé teszik, hogy az államfő a hatalmi ágak mindegyikéhez szervesen kapcsolódjon, addig a törvényhozás csak egy szűk réteg – az „eminens és kiváló emberek” – székháza, amely nem tükrözi vissza a fennálló társadalmi viszonyokat. Ennek érdekében a kormány alkotmányos jogállásának és funkcióinak erősítésével kell áttörni a dualista modellt, ezt azonban a parlamentáris kormányformán belül kívánta megoldani a szerző.

Így Orlando nem véletlenül jut el a kormánynak, mint a végrehajtó hatalom szervének a középpontba helyezéséhez. Ugyanakkor, az államforma szempontjából a monarchiát előnyben részesítő szerző a koronának azért tulajdonított fontos szerepet, mert abban az állami hatalom egységének megszemélyesített formáját látta. A monarcha az államszervezet stabilitásának eleme.^[43] Végző soron a monarchia ezen felfogásában a királyi előjogok biztosítják a monarchikus elv érvényesülését, a kormány pedig az állami intézmények jogi tevékenységének funkcionális egységét.^[44]

[42] Orlando, 1891, 16.

[43] Massera, 2007, 776.

[44] Orlando, 1891, 19.

VI. KITEKINTÉS A POLITIKAI PÁLYÁRA

Orlando politikai pályája az I. világháború előtti Olaszországban bontakozott ki. A Risorgimento politikai örökségére építő nemzeti állam korszakának két emblematisz figurája Francesco Crispi miniszterelnök (1887-1891) és Giovanni Giolitti, öt ízben (1892-1893, 1901-1903, 1906-1909, 1920-1921) megválasztott miniszterelnökök voltak. Ez utóbbiról szokták az 1890-es évektől az I. világháború kirobbanásáig tartó korszakot giolittianus időszaknak nevezni.^[45] Crispi kormányfői tevékenysége rendkívül rövidre sikerült, ám célja a végrehajtó hatalom megerősítése volt, ami Orlando számára vonzó elképzelésnek tűnt, hiszen megfelelt azon nézetének, hogy az állam összes tevékenységének valódi szintézisét a végrehajtó hatalom által kell megvalósítani.^[46]

Giolitti miniszterelnöki tevékenysége szintén államközpontú volt, a kormányon belül is jelentős reformokat akart végrehajtani, azáltal, hogy nemcsak a végrehajtó hatalom szerepét kívánta a törvényhozással szemben erősíteni, hanem a miniszterelnök szerepét is a miniszterekkel szemben.^[47] Orlando rövid időn belül az un. giolittianus csoport egyik legbefolyásosabb képviselőjévé vált. E csoport nyugat-szicíliai képviselőjeként, 1909. augusztus 18-án levelet intézett Giolittihez, amelyben, miután tájékoztatta, hogy Palermóban a néppártok és a Florio-csoport heterogén, de összetartó bizalmat alkotott, tanácsot adott neki a választásokon követendő magatartással kapcsolatban.^[48] Az 1913-as választás után ő mondta el az ülésterem megnyitóján, a Korona beszédére válaszul, a képviselőcsoport nevében a beszédet.^[49]

Tekintélye hivatalosan is tükröződött abban, hogy Giolitti hosszú hegemoniája alatt a fent említett fontos osztályok kinevezésére került sor. Ezek irányításában a fent említett mérsékelt reformizmus politikáját valósította meg, gyakran centrista és konzervatív változókkal modulált transzformista magatartással együtt; ezt a politikát soha nem hagyta el, sem intézményi, sem társadalmi szinten.^[50] Ami az előbbit illeti, Orlando attól a pillanattól kezdve, hogy 1897-ben először beválasztották a képviselőházba, olyan megközelítéssel kezdett el foglalkozni a kulcsfontosságú problémákkal, amely kétségtelenül pragmatikus volt, de nem akadályozta meg, hogy alapvető elképzelései hatást gyakoroljanak rá. Megmaradt például a pártok jogi irrelevanciájáról alkotott meggyőződése: mint pusztán társadalmi erőknél, nem kell helyet találniuk az állami szférában.^[51] Nem fogta fel a versengő és egymást váltó dinamikájuk szerepét a hatékony demokratikus dialektika szempontjából; ellenkezőleg, egy egyértelműen konzociatív

[45] Colarizi, 2010, 5-6.

[46] Cotta – Verzichielli, 2008, 128.; Ghisalberti, 2002, 234-242.

[47] Barbagallo, 1995, 3-133.

[48] Fotia, 2012.

[49] Fotia, 2012.

[50] Fotia, 2001.

[51] Fotia, 2012.

organicista nézőpont szerint, a nemzeti gondolkodás egységének tiszteletére még a módszerek és az operatív programok kérdésében is minden ellentétet le kívánt küzdeni. Az egyéni választási rendszerért is harcolt, amely szerinte a legalkalmasabb arra, hogy a társadalom legjobbjait, letehetségesebbjeit válassza.

Foglalkozott a hatalmi ágak szétválasztásának kulcsfontosságú kérdésével is, különös figyelmet fordítva a bírói hatalom természetére. E tekintetben érdemes megemlíteni az 1908. július 24-i, 438. számú, a magisztrátus rendjéről szóló törvényt, amelyet miniszterként terjesztett elő. Ebben a kényes kérdésben Orlando kijelentette, hogy politikusként mindig is lelkiismeretesen ügyelt a bírák függetlenségére, de attól tart, hogy a teljes autonómiát és a bírói kar teljes függetlenségét biztosító törvényi szabályozás kedvezne egy kiváltságaiban és hatáskörében zárt osztály, egyfajta polgári klérus kialakulásának, amely azzal a veszéllyel járna, hogy törvényi felhatalmazásuk lesz a diszkrecionális jogalkalmazásra.^[52]

Társadalompolitikai téren Orlando politikai fellépése összességében szerény volt, és nem volt eléggé éleslátó. Elismerte a szociális kérdés létezését, de meg volt győződve arról, hogy a tőke és a munka közötti konfliktusban az államnak semlegesnek kell maradnia, és a gazdasági szereplők felelősségére kell összpontosítania. Kedvezően tartotta viszont a szociális törvényhozás fejlődését, kezdve 1898-tól, amikor támogatta a munkáltatók balesetbiztosítási kötelezettségéről szóló törvényjavaslatot. Oktatási miniszterként a tankötelezettséget is kiterjesztette a 9. életévtől a 12. életévre.^[53]

Ami a déli régiók fejlődését illeti, Orlandónak, aki egyúttal a déli tartományok, Szicília és Szardínia intézkedéseinek előadója is volt, nem volt szerves elképzelése a déli területek növekedési folyamatairól. Hozzáállása megfelel annak a képnek, amit Antonio Gramsci olasz filozófus vázolt fel a déli értelmiség elmentmondásairól. Az akkori gazdasági rendszer, amelynek Giolitti volt a legmagasabb politikai kifejeződése, északon az iparosok és munkások városi tömbjére épült, délen a földbirtokosokból, parasztokból, valamint a kis- és középosztálybeli értelmiségekből álló társadalmi alrendszerre támaszkodott.^[54]

VII. BEFEJEZÉS

Orlando tudományos teljesítménye megalapozta és egyúttal meghatározta az olasz közjogi gondolkodást. Közjogtudósként nem volt ismeretlen Olaszországon kívül sem. A történeti jogi iskola nézeteire és a jogpozitivizmus jogelméleti irányzatára építő szicíliai szerző megteremtette az ún. orlandiánus iskolát, amely hosszú évtizedekre lefektette az államról való gondolkodás közjogtudományi megközelítését. Politikusi pályafutása kevésbé meghatározó. Az

[52] Fotia, 2012.

[53] Fotia, 2012.

[54] Fotia, 2012; ill. Fotia, 2001.

I. világháborút megelőző korszakban tulajdonképpen a konzervatív államtudományi nézetei vezették minden törvényjavaslat kidolgozásakor. Az olasz fasiszta diktatúrát teljes mértékben elutasította, nem vett részt sem közjogi reformjainak kidolgozásában, és politikai szerepet sem vállalt.

IRODALOM

- Arcoleo, Giorgio (1932): *Diritto e politica*. In: di Calboli, Giacomo Paulucci (szerk.): *Opere vol II. Uomini e tempo*. Mondadori, Milano.
- Arcoleo, Giorgio (1935): *Diritto costituzionale*. In: di Calboli, Giacomo Paulucci – Casulli, Antonio (szerk.): *Opere vol. III*. Mondadori, Milano.
- Arcoleo, Giorgio (1986): *Riunioni ed associazione politiche*. In: Fioravanti, Maurizio (szerk.): *Costituzione, Stato e politiche costituzionali nell'opera di Giorgio Arcoleo*. Annali.
- Arcoleo, Giorgio (1998): *Il Gabinetto nei governi parlamentari*. Colombo di Roma.
- Barbagallo, Francesco (1995): *Da Crispi a Giolitti. Lo Stato, la politica e i conflitti sociali*. In: Sabbatucci, Giovanni – Vidotto, Vittorio (szerk.): *Storia d'Italia, Vol. 3. Liberalismo e democrazia (1887-1914)*. Roma–Bari.
- Bayer József (2003): *A politikai gondolkodás története*. Osiris, Budapest.
- Cianferotti, Giulio (1980): *Il pensiero di Vittorio Emanuele Orlando e la giuspubblicistica italiana tra Otto e Novecento*. Giuffrè, Milano.
- Colarizi, Simona (2010): *Storia del Novecento italiano. Cent'anni di entusiasmo, di paura, di speranza*. BUR Rizzoli, Milano.
- Concha Győző (1907): *Politika*. Grill Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Cotta, Maurizio – Verzichelli, Luca (2008): *Il sistema politico italiano*. Il Mulino, Bologna.
- Egresi Katalin (2009): Concha Győző konzervatív állameszméje. In: *Jog–Állam–Politika*. 2009/1. sz.
- Egresi Katalin (2013): A jog, az állam, az alkotmány és az alkotmányjog Santi Romano munkásságában. In: Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas–Győr Nonprofit Kft, Győr.
- Egresi Katalin (2013): *Az olasz alkotmány. Alkotmánytörténet, alkotmányelmélet, alkotmányos rendelkezések*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ferraresi, Furio (2012): Mosca, Gaetano. In: *Treccani – il portale del sapere: Dizionario Biografico degli Italiani*. Az olasz életrajzi lexikon elektronikus változata. (Elérhető: <https://www.treccani.it/>. Letöltés ideje: 2022.04.25.).
- Finelli, Roberto – Papa, Franca – Montanari, Marcello – Cascione, Giuseppe (szerk.) (2003): *La libertà dei moderni. Filosofie e teorie politiche della modernità 1789-1989. Dalla Rivoluzione francese alla caduta del muro di Berlino*. Liguori, Napoli.
- Fioravanti, Maurizio (1981): Per l'interpretazione dell'opera giuridica di Santi Romano. Nuove prospettive della ricerca. In: *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*. Vol. 10/1981. Giuffrè, Milano.
- Fioravanti, Maurizio (2001): *Dottrina dello Stato-persona e dottrina dello costituzione. Costantino Mortati e la tradizione giuspubblicistica italiana*. In: *La scienza del diritto pubblico: dottrine dello Stato e della costituzione tra Otto e Novecento*. Giuffrè, Milano.

- Fioravanti, Maurizio (2001): Popolo e Stato negli scritti giovanili di Vittorio Emanuele Orlando. In: *La scienza del diritto pubblico: dottrine dello Stato e della costituzione tra Otto e Novecento*. Giuffrè, Milano.
- Fioravanti, Maurizio (2013): Romano, Santi. In: *Il Contributo italiano alla storia del Pensiero – Storia e Politica*.
- Forti, Ugo (1937): Arcoleo, Giorgio. In: *Enciclopedia italiana*. (Elérhető: www.treccani.it. Letöltés ideje: 2022.04.25.).
- Fotia, Mauro (2001): *Il liberalismo incompiuto Gaetano Mosca, Vittorio Emanuele Orlando, Santi Romano tra pensiero europeo e cultura meridionale*. Giuffrè, Milano.
- Fotia, Mauro (2012): Orlando, Vittorio Emanuele. *Il Contributo italiano alla storia del Pensiero-Diritto*. (Elérhető: https://www.treccani.it/enciclopedia/vittorio-emanuele-orlando_%28Il-Contributo-italiano-alla-storia-del-Pensiero:-Diritto%29/. Letöltés ideje: 2022.04.10.).
- Frosini, Tommaso Edoardo (2005): Giorgio Arcoleo. Un costituzionalista in Parlamento. In: *Discorsi parlamentari di Giorgio Arcoleo. Archivio storico del Senato della Repubblica*. Mulino, Bologna.
- Galizia, Mario (1963): *Profili storico-comparativi della scienza del diritto costituzionale, Archivio giuridico F. Serafini*. 1-2.
- Ghisalberti, Carlo (2010): *Storia costituzionale d'Italia 1848/1994*. Laterza, Roma-Bari.
- Grassi Orsini, Fabio (2002): Orlando, profilo dell'uomo politico e dello statista: la fortuna és le virtù, prefazione a V.E. Orlando: Discorsi parlamentari. In: *Archivio storico, del Senato della Repubblica*. Bologna.
- Kautz Gyula (1906): *A parlamentarizmus és különösen a parlamentáris kormányalkat*. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1906. évi 349. és 350. számából. Budapest.
- Mancini, Pasquale Stanislao (1904): Discorso tenuto alla Camera dei Deputati nel giugno. In: Salandra, Antonio (szerk.): *La giustizia amministrativa nei governi liberi*. UTE, Torino.
- Mancini, Pasquale Stanislao (1920): *Il principio di Nazionalità*. La Voce, Roma.
- Massera, Alberto (2007): Orlando, Romano, Mortati e la forma di governo. In: Galizia, Mario (szerk.): *Forme di stato e forme di governo. Nuovi studi sul pensiero di Costantino Mortati*. Giuffrè, Milano.
- Mezey Barna – Szenté Zoltán (szerk.) (2003): *Európai parlamentarizmus és alkotmány-történet*. Osiris, Budapest.
- Mosca, Gaetano (1908): *Appunti di diritto costituzionale*. Società Editrice Libreria, Milano.
- Mosca, Gaetano (1923): *Elementi di scienza politica*. Fratelli Bocca, Torino.
- Némedi Dénes (2005): *Klasszikus szociológia. 1890-1945*. Napvilág, Budapest.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1881): Delle forme e delle forze politiche secondo Herbert Spencer. In: *Diritto pubblico generale*. 1881. március. Rivista Europea.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1883): *La riforma elettorale*. Giuffrè, Milano.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1883): Le origini delle istituzioni politiche. In: *Rassegna di scienze sociali e politiche*.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1886): Studi giuridici sul governo parlamentare. In: *Diritto pubblico generale*.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1891): *I principi di diritto costituzionale*. G. Barbèj-t, Firenze.
- Sólyom Péter (2016): *Jogászai módszer és politika. Fejezetek a német közjogtudomány történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Spaventa, Silvio (2006): Giustizia nell'amministrazione. In: *Silvio Spaventa. Giustizia nell'amministrazione e altri scritti*. Istituto Italiano di Studi Filosofici, Napoli.

- Szabó Miklós (szerk.) (1999): Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből. In: *Prudentia Iuris 12*. Miskolc.
- Szigeti Péter – Takács Péter (1998): *A jogállamiság jogelmélete*. Napvilág, Budapest.
- Takács Péter – H. Szilágyi István – Fekete Balázs (szerk.) (2012): *Államelmélet*. Szent István Társulat, Budapest.
- Takács Péter (szerk.) (2005): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtan köréből*. Szent István Társulat, Budapest.